

De oude kerk van Pamel

Gerard Van Herreweghen

De oude kerk van Pamel **Gerard Van Herreweghen**

Overdruk van een artikel uit het tijdschrift '**Eigen Schoon en De Brabander**' (1963, jg. XLVI, nr. 1-2, pag. 1 tot 23).

Jan De Mont van Erfgoed Rausa nam het initiatief om deze publicatie van een nieuwe opmaak te voorzien, verrijkt met eigen foto's, kaarten en beeldmateriaal uit het archief van Erfgoed Rausa. Sommige van deze prenten werden nooit eerder gepubliceerd.

Dit is ook een eerbetoon aan de auteur, **Gerard Van Herreweghen** (1914-2009). Na meer dan zestig jaar blijven zijn teksten een waardevolle bron van historische wetenswaardigheden die op een meesterlijke, quasi literaire manier zijn verwoord. Heel veel dank ook aan Rik Van Herreweghen (zoon van Gerard) voor het grondige corrigeerwerk.

Met dank aan het Koninklijk Historisch Genootschap van Vlaams-Brabant en Brussel, Kapellestraat 36, 1730 Asse, www.esdb.be.

Erfgoed Rausa

Erfgoedvereniging voor de Roosdaalse dorpen Borchtlombeek, Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, Pamel en Strijtem. www.rausa.be

De oude Kerk van Pamel

Zoals in een vorige bijdrage werd geschreven, groeide de Pamelse dorpskern langsheen een vertakking van de oude 'via regia', die Geraardsbergen met Brussel en Mechelen verbond. Deze zijweg buigt even voorbij het Hof te Wolfput van de via regia weg, snijdt de heuvelkam en loopt naar het Pamelse centrum, waar hij samen-vloeit met een andere oude weg die eveneens uit Geraardsbergen vertrekt, maar dicht bij de Dender blijft. Deze laatste loopt over Onkerzele (kerk), Grimminge (kerk), Pollare en Meerbeke, dwars door de meersen aan beide zijden van Wolfput-beek, komt door de Pamelse dorpskom, vanwaar hij, nog steeds parallel met de Dender, naar Liedekerke (kerk) en in Teralfene (kerk) doorloopt om in Hekelgem de handelsweg Brussel Gent te ver-voegen.

Zo staat het tenminste op de kaart van het land van Aalst in Sanderus (1). Deze ver-bindingsweg moet eveneens betrekkelijk oud zijn, vermits hij een waterloop volgt,

een reeks gemeentecentra verbindt aan de rechteroever en overal vertakkingen heeft naar de oude Denderbruggen, wat op Sanderus' kaart zeer goed vast te stellen is.

Aan de Linde, waar de twee reeds genoemde wegen zich verenigen en naar Liedekerke doorlopen (Pamelstraat), en vanwaar nog een andere weg vertrekt naar de via regia, moet het oudste dorpscentrum worden gezocht.

Wat in de oudste rentenboeken van de Abdij van Ninove als 'de Plaats' wordt bestempeld, is hier te situeren; al verschuift de Plaats later, onder invloed van de kerk en het verplaatste kasteel, naar de hoek van de Kerkhofstraat toe.

Zoals in menige Brabantse gemeente, werd de kerk opgetrokken even buiten de kom, doordat wegnnet en akkerverdeling al vaste vorm hadden aangenomen vóór de kerstening van onze gewesten (2). Ze werd gebouwd op een vochtige helling, een zestigtal meter van de Dender, en dicht bij het oude hof (domistadium sive mansum), waar in de 13de eeuw Godfried van Pamel, de vader van Jan I, heer van Pamel en Ledeburg, leefde (3). Met de hoofdstraat werd ze verbonden door de Kerkweg die slechts later Kerkhofstaat werd gedoopt

(1) Sanderus: Flandria illustrata, Deel II, blz 506-507, zie kaart boven links.

(2) J. Verbesselt: Het Parochiewezen in Brabant, Deel I, blz. 124 en 125.

(3) J.J. de Smet: Corpus Chronicorum Flandriae, Deel II, blz. 979 en R.A.G. Abdij Ninove Supplement (1301)

Moeten we de stichting van de kerk te Pamel in de Karolingische periode (8ste eeuw) situeren of is het mogelijk dat ze uit de nog oudere periode dagtekent? We durven ons hierover niet uitspreken en laten het aan bevoegden over.

Toch willen we wijzen op een meer dan normale grootte van de Pamelse parochie in dit vruchtbaar Westbrabantse gewest. Ze strekte zich niet slechts uit over de totale oppervlakte van de gemeente, (± 1100 ha), maar omvatte weleer ook een hele strook Oostvlaams grondgebied op de linkeroever van de Dender, zodat het verdwenen Hof te Riehovenevens parochiaal met Pamel verbonden was. Tweemaal wordt de kerk 'ecclesia matrix', of moederkerk geheten, waar het in de oorkonden gaat om de ondergeschikte rechtspositie van de kapellen te Ledeborg (4) en in het Hof te Riehovene (5). Daarenboven moet het Christendom in de streek al vroeg wortel hebben geschoten, vermits de H. Berlindis te Meerbeke geen vervolging schijnt geleden te hebben, wat voor andere heiligen in de zevende eeuw elders wel het geval geweest is.

De oudste vermelding

In 1179 wordt de kerk een eerste maal vernoemd, wanneer Rogier van Wavrin, bisschop van Kamerijk, de abdij ermee begiftigt. Samen met de kerk schenkt hij ook haar afhankelijkheid (appendicium), de kapel van Ledeborg (6).

Hier wordt aldus een eerste maal beklemtoond dat, hoewel de heren op Ledeborg wonen, de parochiale kern aan de Dender ligt.

Het document maakt verder gewag van het feit dat de kerkheer gestorven is (mortuus persona) en dat het 'altare' op die manier in handen van de bisschop is geraakt.

Rogier van Wavrin

Wie was deze persona of kerkheer die overleden was?

Eerzijds stierf Alardus, bisschop van Kamerijk, in 1179 (7) en werd door aartsdiaken Rogier van Wavrin opgevolgd. Van Elshout verklaart dat Rogier van Wavrin, een edelman, destijds de kerkheer is geweest en hij bij zijn recht aan de bisschop heeft overgedragen (8). Was hij toen nog aartsdiaken of gaat het om een andere Rogier van Wavrin dan de bisschop?. Of is het eenvoudig een verkeerde uitleg van Van Elshout? Anderzijds moet ook de heer van Ledeborg en Pamel gestorven zijn tussen 1177 en 1197 (9). Er is inderdaad nog sprake van Gotinus van Ledeborg in 1177 terwijl in 1179 zijn zoon, Wouter Hawel, door de bisschop wordt aangesproken om van hem te vernemen of hij enig recht heeft op de kerk en haar inkomsten, een vraag die Hawel ontkennend beantwoordt (10).

Terloops weze het gezegd dat dit antwoord hem en zijn opvolgers niet zal beletten te trachten zich nog herhaalde malen van de tienden van de parochie meester te maken.

(4) J.J. de Smet, o.c. nr. CXCIX (+/- 1545)

(5) J.J. de Smet, o.c. nr. CXCIX (1251)

(6) De Smet o.c. XXXIX

(7) R.A.G. Abdij Ninove nr.5 blz.75

(8) Id. zelfde bladzijde

(9) Id. blz. 70-71

(10) Id. blz. 75

Wie ook de oorspronkelijke kerkheer is geweest, het is klaarblijkelijk dat de heren van Ledeberg ook vóór 1197 gewoon waren zich de inkomsten van de kerk op onwettige wijze toe te eigenen, vermits ze, de dreiging met kerkelijke ban ten spijt, zo moeilijk hun handen van de parochietienden kunnen afhouden. Nog ongeveer honderd jaar zal het duren vooraleer alle betwistingen daaromtrent tot het verleden behoren. En zo sterk moeten de misbruiken ingekankerd zitten, dat de abdij vaak met compromissen moet tevreden zijn, zoals blijkt uit de geschiedenis van het tiendheffen in Pamel.

De strijd om de kerkelijke tienden

In 1179, toen de kerk aan de abdij werd overgedragen, kwam deze zo maar niet aanstands in het volle bezit van de kerkelijke tienden. Er kwam een compromis tot stand. De abt schonk ze tegen een vergoeding van 12 nummi aan Zeger, zoon van Wouter Hawel, tenminste voor zolang hij het geestelijk kleed zou dragen (11). Wat onrechtstreeks getuigt voor het feit dat de heren van Ledeberg er voordien insgelijks beslag hadden opgelegd en dat ze er moeilijk konden van scheiden.

In 1180 verkoopt Wouter Hawel aan de abdij twee Pamelse tienden die hij in leen hield van Hendrik van Asse, op de linkeroever van de Dender (12). Dit bewijst eens te meer dat de parochiegrenzen toen reeds over de Dender lagen. Er moet echter hiertegen verzet gerezen zijn vanwege Wouter van Okegem, want op dezelfde pagina bevestigt Hawel dat Wouter van Okegem het recht niet heeft de tienden aldaar te innen, vermits hij van Hawel niets in leen houdt en deze tienden aan de kerk en aan de kerkheer (persona) toebehoren sinds alle oude tijden (ab antiquo tempore).

Filips van den Elzas

Het duurt niet lang vóór Wouter Hawel de inkomsten van de kerk weer in zijn greep heeft. Zijn zoon Zeger, aan wie de abdij de tienden in pacht had gegeven, is in 1182 reeds overleden en Hawel heeft beslag gelegd op al de inkomsten van de kerk. Filips van den Elzas moet tussenbeide komen om de usurpator te dwingen afstand te doen van de wederrechtelijke inbezitneming. En weer wordt beklemtoond dat alle rechten op de kerk en op haar inkomsten aan de abdij toebehoren (13).

Een latere betwisting over de tienden dateert De Smet omstreeks 1245 (14) en Van Elshout omstreeks 1185 (15). Het verschil is groot. Niettegenstaande van Elshout de tekst wel enkele jaren te vroeg zal geplaatst hebben, is er toch heel wat meer kans dat het document nog op het einde van de 12de eeuw werd opgesteld.

(11) Ibidem (red. dezelfde plaats - hetzelfde boek)

(12) Ibidem blz. 82

(13) De Smet, o.c. nr. XLIII, blz.780

(14) Ibidem nr. CXCIC blz 894

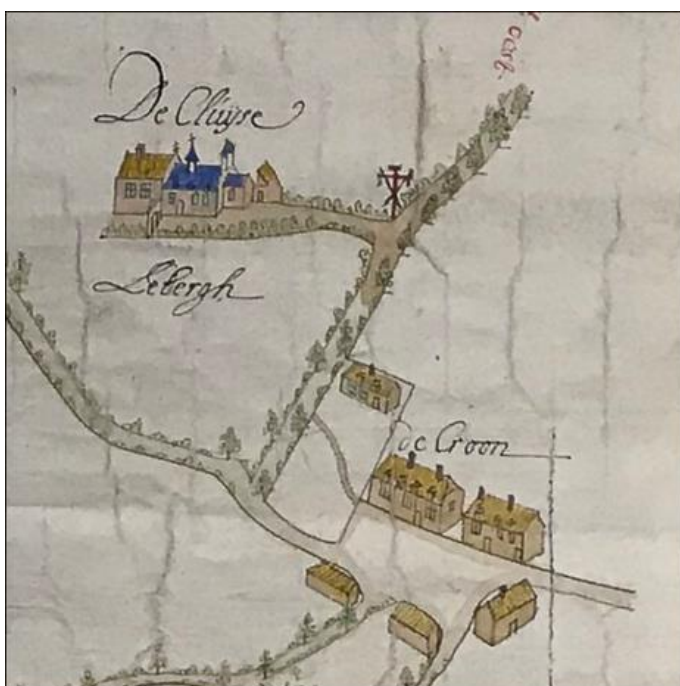
(15) R.A.G. Abdij Ninove nr. 5

Vermits de heer van Ledeberg in het stuk Willem I is, moet het na 1188 opgemaakt zijn, vermits Hawel toen stierf.

Maar vermits een van de 'peismakers', magister Zeger van Meerbeke, reeds in 1170 wordt vernoemd en er wis en zeker drie getuigen zijn die in akten vóór 1200 worden vermeld, kan het diploma niet omstreeks 1245 worden gesitueerd.

We vermoeden veeleer einde 12de, zoniet begin 13de eeuw.

De inhoud ervan bevat een overeenkomst tussen de abdij en Willem I, tot stand gebracht door deken Arnout van Hal en magister Zeger van Meerbeke. En opnieuw gaat het om de tienden, maar ditmaal ook om de kapel van Ledeberg. Willem staat al de tienden af die hij tot dan toe in Pamel en Ledeberg hief, zo de oude als de novale, en bekent dat ze in feite aan de abdij toebehoren. Een deel ervan nochtans moet gegeven worden aan de priester die de kapel van Ledeberg bedient en ook de koster zal drie mud rogge, een mud tarwe en een mud haver van die opbrengst ontvangen. Het overige deel van de tienden die in zijn bezit waren, worden aan zijn zoon Jacob geschonken, indien hij clericus blijft. Blijft hij het niet, dan zullen zijn vader en de abt ervoor zorgen dat de opbrengst ervan aan de kapel van Ledeberg ten goede komt.

J. De Deken 1713 Archief O.C.M.W. Brussel

Een deel ervan nochtans moet gegeven worden aan de priester die de kapel van Ledeberg bedient en ook de koster zal drie mud rogge, een mud tarwe en een mud haver van die opbrengst ontvangen. Het overige deel van de tienden die in zijn bezit waren, worden aan zijn zoon Jacob geschonken, indien hij clericus blijft. Blijft hij het niet, dan zullen zijn vader en de abt ervoor zorgen dat de opbrengst ervan aan de kapel van Ledeberg ten goede komt.

Deze Jacobus moet clericus zijn geweest in het Sint-Jansgasthuis waar hij ten laatste in 1240 gestorven is. Naar aanleiding van zijn begrafenis moet er heel wat herrie geweest zijn (16). Naar alle waarschijnlijkheid zullen de tienden van Jacobus op het St.- Jansgasthuis

zijn overgedragen. Het is ten andere tijdens deze periode dat Willem I het Sint-Jansgasthuis met menige gift bedenkt. En dit is ook geen wonder, wanneer we weten dat zijn zoon er vertoeft. In 1226 heeft Willem een nieuwe kapelanij, die hij te Ledeberg oprichtte, aan het Sint-Jansgasthuis geschonken en in hetzelfde jaar vernemen we van de abt van Ninove zelf dat een deel van de Pamelse tienden aan deze kapel ten goede komen (17). Niettegenstaande de kapel in de 15de eeuw, en wellicht ook vroeger, opnieuw door paters van de abdij zal worden bediend (18), toch mogen we aannemen dat de tiendenverdeling zoals we ze tot op het einde van het Oude Regime in Pamel kennen, uit de tijd van Willem I van Ledeberg dagtekent: iets meer dan twee derde ervan gaan naar de Abdij, een derde naar het St. Jansgasthuis.

(14) Ibidem nr. CXCIC blz 894

(15) R.A.G. Abdij Ninove nr. 5

(16) P. Bonenfant: Cartulaire de l' Hôpital Saint-Jean, nr. 55 blz. 81 en 82

(17) Ibidem, nr. 23, 28 en 29

(18) R.A.G. Abdij Ninove nrs. 13 tot 18

Om met de geschiedenis van de strijd tussen beheer en de Abdij om de inkomsten van de kerk gedaan te maken, moeten we nog gewag maken van een usurpatie van Willem die in 1194 toen hij twee cijnzen had geïnd die aan de Abdij toekwamen en ook de novale tienden op nieuwe gronden die hij had laten bewerken (19). Er zijn ook een paar grensgeschillen geweest met de heer van Liedekerke in 1210 en met de abdis van Nijvel in 1271 (20). Dit alles bewijst ten overvloede dat de weerstand van de wereldlijke heren hard en taai is geweest en dat ze hun greep rond kerk en kerkinkomsten slechts langzaam en node hebben gelost.

In 1200 wordt de tiendenverdeling tussen de Abdij en Sint Jansgasthuis definitief vastgelegd, naar aanleiding van de twist tussen de Pamelse pastoor Razo en Sint.-Jans

over het innen van novale tienden. Drie scheidsrechters worden aangeduid en het vergelijk luidt: het Sint Jansgasthuis mag de novale tienden heffen binnen de grenzen waar het de oude reeds bezat, maar het moet ieder jaar aan de pastoor van Pamel 4 1/2 mud granen leveren, deels rogge en deels haver (21). In de loop van de volgende eeuwen wordt deze clause steeds in acht genomen, al heeft men wel eens getwist om te weten of het Ninoofse of Brusselse maat diende te zijn! Het was altijd de pachter van het Gasthuis-hof, waarschijnlijk pachtte hij ook de tienden van Sint-Jans, die de granen leverde.

Het is spijtig dat we het bedrag van de tiendepacht niet kennen en ook niet weten welk deel de pastoor daarvan kreeg (21bis). De tienden van Pamel, zoals het belangrijkste part wordt genoemd, worden in de 15de -en 16de eeuw samen met het Hof de Pamel verpacht. De tienden van Zuivene, soms ook de tienden van Ledeberg genoemd, worden

door een uitpachter in huur genomen. Van de 17de eeuw af wordt ook gewag gemaakt van een klein 'tiendeken' op de 'Borgelkens bij Kwaadvaart', waarschijnlijk novale tienden.

In 1641 en 1642 krijgen we een betrekkelijk volledig beeld: Pieter Evenepoel heeft de tienden van Pamel, samen met 39 bunder grond, voor 668. gulden. Daarenboven moet hij aan de pastoor 100 gulden betalen, 6 zakken tarwe, 6 zakken koren, 6 zakken gerst, 2 zakken haver, een halve zak erwten en bonen en 600 stro leveren.

De kapelaan ontvangt 25 gulden. De tienden van Te Zuivene belopen in dit jaar 275 gulden (22). Over de tienden van het Sint-Janshospitaal bezitten we jammer genoeg geen inlichtingen.

(19) R.A.G. Abdij Ninove nr. 5 blz. 157

(20) J.J. de Smet, oc. nrs CII en CCXLII

(21) P. Bonenfant, o.c. nr. 108

(21 bis) In 1668 stond de Abdij van Ninove aan de pastoor 2/3 af van haar tienden, die volgens haar verklaring aan de Staten van Brabant een waarde hadden van 500-gulden (Dr.G. Renson in ESB XLV^{de} jaargang nr. 3-4- blz. 140

(22) R.A.G. Abdij Ninove nr.85

De kerkpatronen

Terwijl we de patroon van de kapel te Ledeborg reeds uit een tekst van 1196 kennen (23), vernemen we slechts in 1260 wie de beschermheilige van de kerk te Pamel is (24). De kapel te Ledeborg is in 1196 toegewijd aan Sint-Amand; veel later, in de 17de eeuw, lezen we dat Onze-Lieve-Vrouw de patrones is en dat Sint-Apollonia als tweede beschermheilige wordt gevierd.

Dit werd ingelast om te bewijzen dat niet alleen in de vroegste tijden van het Christendom alhier de namen van de patroonheiligen wel eens gewijzigd werden, maar dat hetzelfde verschijnsel zich ook veel later nog kan voordoen.

De kerk daarentegen staat in 1260 onder de bescherming van St.-Gorik, bisschop van Kamerijk op het einde van de zesde eeuw. Men verhaalt van hem dat hij in Brussel en omgeving het geloof zou hebben gepredikt, zodat hij een der grootste Brabantse volksheiligen is geworden en zelfs de titel kreeg van 'apostel van Brabant' (26). Later wordt soms de naam van de Heilige Laurentius naast die van Sint-Gaugericus geplaatst. Zo vermeldt de abt van Ninove in het begin van de 17de eeuw de beide patronen en voegt eraan toe: "dedicatio ecclesiae in festo Sancti Laurentii", het feest van de kerkwijding wordt op Sint-Laureinsdag gevierd (27).

Al wordt Sint-Gorik als beschermheilige slechts eenmaal geciteerd in de oude teksten (vóór 1600), toch moeten we hem als kerkpatroon aanvaarden. Sint-Laurentius zal in Pamel wel de volksheilige zijn geweest die er het meest werd vereerd en die ook van buiten de parochie het grootste aantal pelgrims trok. Zijn offerblok alleen wordt apart genoemd in de kerkrekeningen van de 17de eeuw.

In 1710 wordt een nieuw schrijn voor zijn relikwieën vervaardigd dat thans nog in de rechterkruisbeuk van de nieuwe kerk staat.

In 1749 wordt een Broederschap van St.-Laurentius opgericht en in 1780 betaalt men 18 gulden voor het drukken en inbinden van 625 boekjes aan de heilige gewijd, en wordt de wijwaterbak vóór zijn beeld vernieuwd.

Er bestaat ook nog een kladd van een litanie te zijner ere, naar een model dat in Haaltert werd gebeden, want ook daar werd hij vereerd (de kerk is er eveneens aan St.-Gorik toegewijd).

Dat Sint-Laureins werkelijk de heilige van de bedevaarders was, getuigen de bedevaartvaantjes die in het midden van de vorige eeuw nog verkocht werden en waarop ook de oude Kerk getekend stond.

(23) R.A.G. Abdij Ninove nr 85

(24) R.A.G. Abdij Ninove nr 5 blz. 175

(25) Parochiearchief

(26) J. Verbesselt, o.c. blz.53

(27) R.A.G. Abdij Ninove nr.10

Er werden ook prentjes aan de bedevaarders gegeven waarop men lezen kon: "Den heiligen Laurentius, patroon tegen Brand aan Menschen, Vee en Vruchten, wordt geëerd tot Pamel in Brabant" (28). Thans is er haast geen spoor meer van de vroegere vereniging. Tot voor enkele jaren zag men soms nog een paar bedevaarders rond de kerk gaan, omdat vee door de 'brand' was aangetast. Nu niet meer. Ook tegen de vlasbrand werd St.-Laureins aanroepen. Daarvan getuigde in de 19de eeuw nog de vlasmis.

Niettegenstaande Sint-Gorik als patroon van het 'altare' in 1260 wordt vermeld en de nieuwe kerk hem nog steeds als beschermheilige vereert, toch schijnt er een taaie overlevering te zijn die verhaalt dat de oudste bidplaats aan de Dender aan St.-Salvator of aan de Goddelijke Verlosser toegewijd was. In 1857 heeft de Pamelse hoofdonderwijzer een korte schets gemaakt van de geschiedenis van

de gemeente en leest ze voor op de conferentie te Herne, te Vollezele en te Pamel. In het archief van de parochie berust nog een korte samenvatting ervan. Al schijnt een groot deel parallel te lopen met wat A. Wauters over Pamel schrijft in zijn 'Histoire des Environs de Bruxelles', dan maakt hij daarnaast ook gewag van een paar persoonlijke gegevens. Het belangrijkste is de vermelding van een eeuwenoude volksoverlevering, die verhaalt dat er op het einde van de zesde eeuw een kapel stond op de rechteroever van de Dender, Kapel die aan de Zaligmaker was toegewijd. Hij zegt verder dat ze werd verhoogd omstreeks 1667, toen pastoor Cambier de grondvesten van een nieuwe kerk liet aanbrengen. En het gebouw dat men in zijn tijd 'de oude sacristie' noemde, is (nog altijd volgens de overlevering) de oudste bidplaats.

Ook in de geschiedkundige kanttekeningen van Pastoor H. van Eyndhoven vinden we dezelfde gedachten terug, maar hij voegt er nog aan toe dat in deze oude sacristie een nog oudere Christus hing, wat, zegt hij, de voorstelling nog aannemelijker maakt. Dit Christusbeeld wordt sinds 1868 in de pastorie bewaard (29).

Bevat deze overlevering enige grond van geschiedkundige waarheid?. Best mogelijk. Er was in de kerk te Pamel en zeer oude kapelanie van Sint-Salvator, waarover we straks handelen. Kan een oude kerk later kapelanie worden en nog later tot sacristie vervallen? We antwoorden met een identiek voorbeeld. In Affligem bouwt men een eerste kerk in 1086 met Sint-Pieter als patroon. Enkele decennia nadien wordt een nieuwe en grotere kerk opgetrokken. De oude Sint-Pieterskerk werd later sacristie; het vroegere altaar werd alsdan het altaar van het Heilig Kruis en bleef onder die naam eeuwen lang voortbestaan (30).

(28) Al de vorige nota's komen uit het archief van de pastorie te Pamel.

(29) Archief Pastorie Pamel.

(30) Dom Albertus van Roy. O.S.B. Affligem, roem van ons land blz. 26-28

U ziet dat de omstandigheden overeenkomen, alleen vinden we geen verbouwing van de Pamelse kerk. Uit dit alles willen we vast geen voorbarige besluiten trekken voor Pamel; we willen alleen de mogelijkheid aantonen dat, naar aanleiding van het optrekken van een grotere kerk, ook de patroon kan veranderen.

De kapelanie van Sint Salvador

Toen in 1868 de Pamelse kerk vergroot diende te worden, brak men het koor van de twee sacristieën af om een verruiming aan de noordoostelijke zijde mogelijk te maken.

Een van deze sacristieën, die rechts van de kerk, was de eeuwenoude kapelanij van Sint Salvator waarin het antieke houten Christusbeeld hing (31).

Vooraf het laagste deel van de kapel moet oud geweest zijn, vermits ze bij de herbouw van de kerk in 1667 alleen werd verhoogd doch niet afgebroken. Vandaar de benaming 'oude sacristie' die we in de 19de eeuw aantreffen.

Het is best mogelijk dat deze kapel oorspronkelijk niet met de kerk verbonden was en er slechts later mee verenigd werd. Spijtig genoeg kan de bouwconstructie ons hierover niet meer inlichten. Haar grootte kunnen we afleiden uit een kopie van een verzekeringspolis uit 1849, waarin ze ook de naam 'oude sacristie' draagt. Ze was toen 6m lang en 4m hoog; van de breedte wordt geen gewag gemaakt. Op een pentekening van de kerk in de rekeningen van 1835 merkt men het zware ijzeren traliewerk vóór het zijgevelvenster en een kruisbeeld dat buiten tegen de gevel hangt.

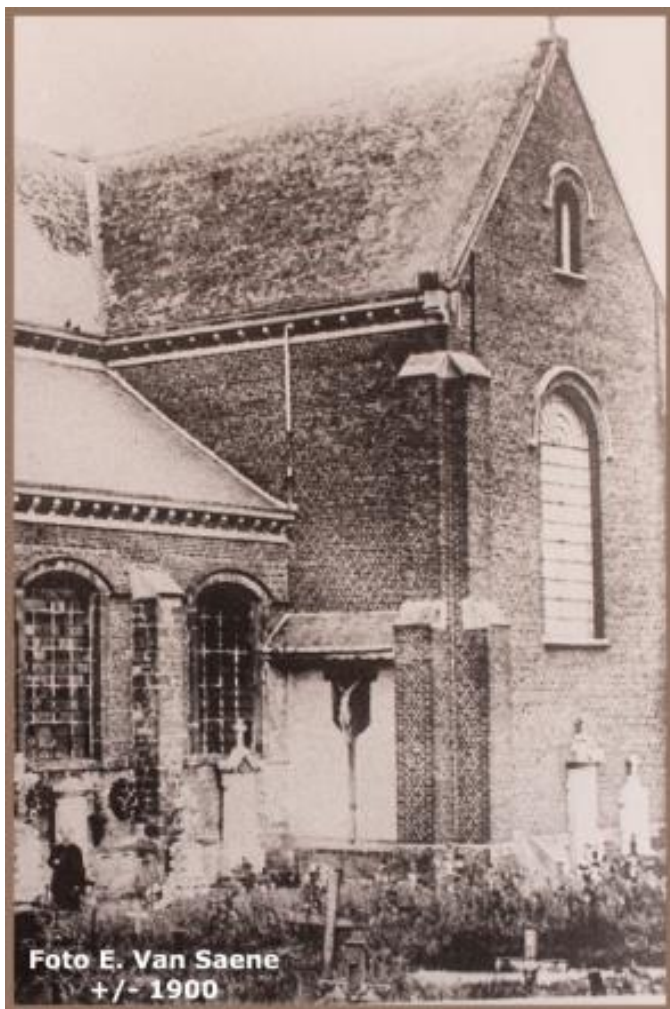
In 1471, ten tijde van pastoor Matheus van de Bruxkene, wordt de kapelanij een eerste maal als zodanig vernoemd. Een hof, dat naar alle waarschijnlijkheid vóór 1240 het abdijhof te Pamel was, werd toen in cijns uitgegeven. Naast andere verplichtingen moet de erfpachter van het hof 10 sch. gr. per jaar betalen om toe te laten 's zaterdags in de kapel van Sint-Salvator een mis te lezen (32).

Nadien moeten we een hele tijd wachten, vooraleer we van de kapelanie nog iets te horen krijgen. Omstreeks 1640 noteert de Abt van Ninove dat er in de kerk van Pamel een kapelanij bestaat, toegewijd aan Sint-Salvator en dat het beneficium in handen is van Carolus van der Varent. Als kapelaan fungeert pater Martinus. De goederen worden door de koster verpacht en de inkomsten gaan naar de bedienaar van de kapel. Er wordt slechts één mis in de week gelezen (33). Op welke dag weten we reeds.

(31) Alle bronnen die niet meer vermeld worden, komen uit het archief van de parochie te Pamel.

(32) R.A.G. Abdij Ninove, Supplement (1471). In een volgende bijdrage komen we op dit hof terug.

(33) R.A.G. Abdij Ninove nr.10

In 1714 doet Rev. Dom. Anthonius Witten vrijwillig afstand van het beneficium en wordt het door de abt aan Josephus van den Abeele geschonken (34). Dit schijnt de aanleiding te zijn geweest tot het kopiëren van een oudere tekst van ±1750, waarin alle inkomsten van de kapelanie worden opgesomd. Niet alleen wordt het Hof te Pamel er nog vernoemd, terwijl het al lang niet meer bestaat, ook de namen van de oude pachters staan er alleen vermeld en zelfs de levering van de korenrenten in 1571, 1572 enzovoort. Feitelijk kennen we dus de toestand omstreeks die jaren. We vernemen er dat er op 27 stukken land geldrenten worden geïnd, dat een achttal kapelaniegoederen worden verpacht en dat drie oude hoeven eveneens zijn berent: het Hof te Pamel, het Hof te Riehave en het Hof te Zuivene. Ook de schuur van de pastorie staat voor een deel op grond van de kapelanij. Hiervoor betaalt de pastoor aan de kapelaan ieder

jaar twee pattacons. Het feit, dat de schuur van de pastoor, die vlak naast het kerkhof stond op enkele meters van de kapelanie, tot de kapelgoederen behoort, kan worden ingeroepen om St.-Salvator als de oudste bidplaats ter plaatse te bepleiten. En wellicht ook van het feit dat zeker drie oude hoeven waren berent. Vele gronden schijnt de kapel niet te bezitten, ten hoogste 10 dagwanden. Toch schijnen de inkomsten van 1571 ongeveer 150-gulden te belopen.

De kerkrekeningen vermelden dat onderpastoor Herman de Ceulenaer in 1654 als vergoeding voor de diensten in Sint-Salvator 21-gulden 8 stuivers ontvangt. We mogen hieruit besluiten dat de vicarius (plaatsvervanger) te Pamel de bedienaar van de kapel was. Tenslotte moeten we er nog aan toevoegen dat de goederen en de renten van St.-Salvator in de 16de en 17de eeuw onder de kerkgoederen worden gerangschikt. Staan ze nog eens apart opgesomd, dan vinden we slechts vier pachtgoederen terug.

Collator (red. Kerkheer) van de Kapelanij was de abt. We lezen bij Van Elsthout dat Joos de Poorter het beneficium van de vrouwe van Pamel had gekregen in 1654. Wanneer hij echter hoort dat het "staet ter collatie van den Heere Prelaet...renunciëert (hij) aen de collatie vande vrouwe van Pamel ende verkrijght het selve beneficium vanden heere prelaet" (35).

(34) R.A.G. Abdij Ninove nr 92

(35) R.A.G. Abdij Ninove, nr. 84 (Index van Elshout)

De afhankelijkheden van de moederkerk

Sint-Amand
Parochiearchief

Naast de kapelanie van Sint-Salvator die in of naast de parochiekerk werd opgericht, hingen nog twee andere kappellen van de moederkerk af: te Ledeborg en te Riehove. Het appendicium of afhankelijkheid van Ledeborg wordt een eerste maal vernoemd in de schenkingsakte van 1179. Ze was een burchtkapel en de oudst-vermelde patroon is Sint-Amand. Omdat we er later een aparte bijdrage willen aanbesteden, laten we ze thans onbesproken. Sinds een drietal jaar is ze praktisch een parochiekerk geworden.

De kapel te Riehove is een hofkapel. Ze werd in 1251 gesticht door ridder Gillis van Riehove, heer van het Hof te Riehove en leenman van Willen II van Ledeborg. Gillis bevestigde de kapel met eigen goederen die een jaarlijks inkomen van 15 witte ponden vertegenwoordigden. Bisschop Nicolaas van Kamerijk keurde de oprichting goed, maar beklemtont dat de kapel in alles van de Pamelse moederkerk afhankelijk moeten blijven (*salvo tamen in omnibus jure matricis ecclesiae de Pamella*) (36). In de 15de eeuw werd ze nog altijd door de paters van de Abdij bediend, maar het is te betwijfelen of ze, na de verwoesting van het hof in de geuzentijd, nog werd opgebouwd.

De kerkbedienaren

De oudstgekende pastoor is een Willem. Hij fungeert reeds als getuige vóór 1197, dus vóór de schenking van de kerk aan de Abdij. Hieruit kunnen we afleiden dat hij wellicht geen Norbertijn was. Toch schijnt hij het klooster zeer genegen, want in 1197 koopt hij twee huizen dicht bij het kerkhof en schenkt ze aan de Abdij (37). Andere Pamelse pastoors, tot en met de Diestenaar Petrus van Roy die in 1843 stierf, zijn sindsdien Witheren geweest. En dat algemeen gezien, die toestand voor Pamel een zegen is geweest, wordt o.a. door Dr. J. Verbesselt onderstreept waar hij schrijft: "Wij kunnen, wat West-Brabant betreft, getuigen dat de invloed van de Premonstratenzer abdijen hun ondergeschikte parochiën zeer ten goede is gekomen" (38). Na de dood van Petrus van Roy hebben nog drie seculiere pastoors in de oude Kerk gefungeerd: A.J. van Mollem (1843-1881), J. Jonckers (1881-1890) en H. van Eyndhoven die de nieuwe kerk elders liet bouwen.

Om in hun onderhoud beter te kunnen voorzien, bebouwden de pastoors, vast tot het midden van de 18e eeuw, een aantal gronden; soms pachtten ze ook van de Abdij. Het verwondert ons dan niet te lezen over het hof van de pastoor, over zijn varkens, zijn schuur, zijn "hoymeysens" of zijn paardeknechten. Met Liedekerke, Borchtlombeek en Ninove was Pamel een van de grote parochiën die van de Abdij afhingen.

(36) J.J. de Smet, o.c. nr CCXIX

(37) R.A.G. Abdij Ninove, nr. 5 blz. 181

(38) J. Verbesselt, o.c. blz. 247

Geen wonder dat we hier doorgaans flinke elementen kregen als pastoors: sommigen hebben te Leuven gestudeerd en voeren een titel; velen zijn prior geweest in het klooster of worden nadien pastoor te Ninove. Een paar zijn zelfs lector geweest in het buitenland. Zo Hiëronymus Huebens in de abdij van Vicogne (was pastoor van 1741 tot 1743) en J.B. Mehauden die lector was te Praag (pastoor 1677-1692). De abt bezocht geregeld de parochie en vergewiste zich van de toestand waarin de kerk en pastorie verkeerden; hij interesseerde zich voor de misgewaden, voor de handel en wandel van pastoor en onderpastoor, zelfs voor de orde en de netheid in de pastorie. En dat sommige abten strenge en scherpe ogen hadden, staat in hun verslagen te lezen.

Het is moeilijk te zeggen, sinds wanneer er in Pamel een onderpastoor resideert. De vroegste namen zijn er van Ledebergse kapelaans (15^e eeuw). Een drietal keren staat eraan: kapelaan te Pamel, ook al bedienden ze de kapel van Ledeberg.

Woonden zij misschien toen al in de Pamelse pastorie? Van de 16de eeuw af is er vast en zeker een residerend onderpastoor in Pamel, die vicarius of vice-pastoor genoemd wordt. Wellicht bedienden ze, tot wanneer de minderbroeders op Ledeberg kwamen, terzelfder tijd én de kapel te Ledeberg, waar er twee missen in de week waren, én de kapel van Sint-Salvator. Zo schijnt de tekst van abt Johannes de Neef te moeten worden geïnterpreteerd, wanneer hij in 1666 Pater Philippus de Champaigne benoemt tot vicaris in Pamel en tot deservitor (red. onderpastoor) in Ledeberg, waar hij wekelijks twee missen moet lezen (39).

De kerkrekeningen

In de loop van de volgende bladzijden spreken we over de kerk, haar uitzicht, haar verbouwingen, haar verdwijnen. We lassen eerst een korte bespreking van de kerkrekeningen in, omdat we er enkele belangwekkende elementen van het kerkelijk leven in terugvinden. Het oudste bundel, en er is geen ander vóór het begin van de 19de eeuw, verzamelt precies 16 rekeningen van 1590 tot 1710: veertien van 1590 tot 1621, één van 1654 en één van 1710. Zeer veel is het niet.

In hun dorre beknoptheid zeggen de posten toch iets over het toenmalige parochielevens. Een reeks kleine bijzonderheden roepen het verleden op. Die korte notities vertellen ons dat trommelslagers, vijfelaars, 'moesellers' of doedelzakspelers en andere speellieden de ommegang of processie opluisterden. En het is typisch dat de Pamelse trommelaar Guillam Goossens royaler vergoed wordt dan zijn collega uit Impegem! Na de processie is er een maaltijd (imbeyt) voor de proviseurs van de kerk, de koster en de speellieden. Ook de man met zijn 'bommeken' mag mee aanzitten. Ieder jaar krijgen we te lezen hoeveel peperkoeken er voor de communicanten worden gekocht en hoeveel de "goede lieden" in de loop van het jaar aan de kerk hebben geschonken: graan, eieren, vlas, hop, boter en vlees. In 1710 liep dit bedrag tot 233 gulden op. Soms staat er vermeld wat er op Goede Vrijdag alleen werd gegeven.

(39) R.A.G. Abdij Ninove nr.6

We lezen er ook dat het offerblok van Sint.-Laurentius ieder jaar de zwaarste was, dat er toen reeds Kapucijnen werden gevraagd om de passie te preken, dat er in 1605 een nieuwe school nabij de kerk werd gebouwd, dat de deken 10 stuivers kreeg voor zijn jaarlijks kerkbezoek, dat het gras van het kerkhof en de appelen van de appelaars op datzelfde kerkhof ieder jaar worden verkocht en dat de koster het 'catchereel' invult (40). Telkens wordt er ook gewag gemaakt van de pachter die voor 20 stuivers de koe van de armen houdt, 'sinte berbelen coe', met dien verstande dat hij 'een andere suffisante ende leverbaer restituere' in geval zij mocht sterven. Het zijn nochtans deze kleine bijkomstigheden niet, die ons hebben aangezet om over de oudste kerkrekeningen te spreken. Ze bevatten daarenboven interessante gegevens om de volgende vragen te helpen beantwoorden.

Hiernaast: beeld van Sint Laurentius in de Pamelse kerk

Hebben de geuzen de kerk verwoest?

In een vorig artikel schreven we dat het Hof te Pamel, dat in de onmiddellijke nabijheid van de kerk lag, in de geuzentijd ten onder moet zijn gegaan (41). Ook de pastorie wordt in het begin van de 17de eeuw herbouwd. De steen waarin het jaartal 1617 werd gekapt, is nog te zien in de noordelijke zijgevel, vlak onder de schoorsteen. Een ander bewijs dat het oude dorpscentrum niet gespaard is gebleven in deze beroerde tijd van politiek-godsdiensstige woeling, putten we uit een renteboek van het begin der 17de eeuw, waarin herhaalde malen in de randnota's vermeld staat dat er in de omgeving van de kerk huizen zijn verdwenen. Zo weten we dat er op de Lodder vroeger twee huizen stonden, vier op de grond waar het Schaliënhuis staat en drie op en rond het erf van de meier Peeter Evenepoel (42). Sommige tekenen schijnen erop te wijzen dat ook het kasteel grondige wijzigingen onderging na de 16de eeuw.

Heeft de kerk hetzelfde lot ondergaan in deze periode, die voor het land van Aalst en in Ninove zo bitter hard is geweest?

In het archief van het Ninoofse abdij vonden we geen tekst die ervan gewaagt. De documenten uit deze tijd zijn ten andere meer dan schaars, wat niet verwonderlijk is als men weet hoe de monniken toen uiteengeslagen werden na hun vlucht over Brussel en Aalst.

(40) De koster deed de boekhouding

(41) Eigen Schoon en De Brabander jg. 1962 nr.12

(42) Eigen Schoon en De Brabander jg. 1962 nr.12 zie kaart aldaar

Tekening hiernaast: Ph. De Dijn 1643

Het archief van de parochiekerk liet hieromtrent meer inlichtingen na. Wel krijgen we er nergens te lezen dat de kerk werd verwoest door de beeldenstormers of gedurende de jaren van de "Ninoofse honger"; maar een geheel van de elementen, samengeraapt uit de rekeningen van de kerkfabriek (1590-1621), staft ons in de overtuiging dat de kerk het hard te verduren kreeg (43).

Welke zijn nu de gegevens die laten vermoeden dat de kerk op zijn minst werd geplunderd? We bezitten nog 14 rekeningen uit de periode 1590-1621, wat ongeveer de helft uitmaakt. Gedurende deze 30 jaar worden de altaarstenen vernieuwd (o.a. van de kapel van Sint-Salvator), het tabernakel, het altaar van Sint-Salvator, het schrijnwerk van het koor, de koorlessenaars, het bekken van de doopvont en de altaarkleden. Jaarlijks wordt een deel van de vloer geplaveid, terwijl het geleidelijk vervangen van de strooien dakbedekking door schaliën ook jaren in beslag neemt. Er wordt een nieuwe biechtstoel aangekocht, twee schilderijen waarvan één van Ursume del Camper, kerkornamenten voor een bedrag van ±160-gulden en twee klokken. Verder moet er heel wat gemetseld en getimmerd worden aan het portaal en aan de sacristie. Tenslotte komt de aartsbisschop van Mechelen in 1617 de altaarstenen en het kerkhof wijden. Terloops weze eraan herinnerd dat dit het jaar is van de vernieuwing van de pastorie.

We willen geen bijzondere nadruk leggen op kleinere reparaties, vernieuwingen of aankopen als het dichten van gaten boven de altaren, het geleidelijk inzetten van vensterglas en de aankoop van een nieuw missaal en van kandelaars.... Het relaas van de eerstgenoemde posten is al sprekend genoeg.

Als we bedenken dat de oudste rekening slechts van 1590 dateert en er dus al heel wat kan hersteld of aangekocht zijn, en tevens eraan herinneren dat er nog amper veertien rekeningen uit de periode 1590-1621 overbleven, zodat we alvast mogen onderstellen dat er ons evenveel aankopen of reparaties ontbreken, dan moeten we op zijn minst besluiten dat de kerk in een zeer deerniswekkende toestand moet hebben verkeerd op het einde van de zestiende eeuw.

Indien de beeldenstormers ze niet hebben geplunderd of verwoest, dan kreeg ze ongetwijfeld haar beurt tussen 1570 en 1590, toen zwervende soldatenbenden het platteland afschuimden, toen groepjes geuzen zich nestelden op de grote hoeven rond Ninove. Vooral de toestanden in de tachtiger jaren, de jaren van de 'Ninoofse honger', kunnen aanleiding zijn geweest tot het plunderen van de kerk te Pamel (44).

(43) Pastoriearchief Pamel

(44) Omstandige beschrijving van de toenmalige toestanden in de streek van Ninove vindt men in Dr. H. Vergassen: *Geschiedenis van Ninove Deel II* blz. 317 en volgende.

De oudste afbeeldingen van de kerk vóór de vernieuwing van 1667

We kunnen ons een betrekkelijk klaar beeld vormen van de Pamelse kerk uit de 16de en begin 17de eeuw aan de hand van een drietal tekeningen op plannen van de landmeter Philips de Dijn. Al zijn deze afbeeldingen eerder klein, toch zijn ze zuiver afgewerkt en duidelijk genoeg om de algemene bouw te onderkennen. En vermits plannen en voorstellingen van de Dijn altijd precies en nauwkeurig zijn, hebben we geen reden om aan de waarachtigheid ervan te twijfelen. Zo tekent hij in 1643, op twee verschillende plannen, de kerk van Pamel met een verwoeste of afgebroken toren en met een gehavend dak waaruit de balken puilen. Zo iets doet een tekenaar niet, wanneer het niet waarheidsgetrouw is.

Het oudste plan waarop de kerk van Pamel voorkomt (tekening hiernaast) dateert van 1621 (45). We krijgen de kerk van de den-zijde uit gezien, want ze staat op een kaart gemaakt waarop alleen de abdijgoederen in Ninove en Okegem gekleurd zijn. We stellen erop vast dat de kerk van Pamel heel wat ruimer was dan die van Okegem. Ze heeft een lage zijbeuk en een ietwat hogere kruisbeuk of zijkapel. Heel wat lager van bouw dan de middenbeuk is het koor. De vierkante klokkentoren rijst nog enkele meters boven de nok van het hoge kerkdak en loopt uit in stompe punt. De zijbeuken tellen drie vensterramen en de middenbeuk heeft boven de zijdaken telkens drie vensters. De uitsprong naast de zijbeuk is allicht een zijkapel, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw of aan Sint-Laurentius.

Hoelang stond de kerk er reeds zoals we ze in 1621 aantreffen? Dit is moeilijk te achterhalen, vermits het abdijarchief noch het pastoriearchief vroegere verbouwingen vermelden. Maar dat ze zeer oud moet zijn geweest, wordt bewezen door o.a. deze tekening van Ph. De Dijn van omstreeks 1643, een twintigtal jaren later dus, die dezelfde kerk als een ruïne voorstelt. De kapel naast de zijbeuk is de oude kapelanie van St.-Salvator. In 1667 tenslotte wordt de kerk helemaal hernieuwd.

(45) R.A.G. Inventaris Vandermeersch, nr. 527.

In welke stijl werd deze kerk van 1621 opgetrokken? Ik weet niet of de tekening van De Dijn hieromtrent voldoende aanduidingen geeft. Wel weten we dat pastoor van Eyndhoven, die de kerk in 1904 liet afbreken, schrijft dat de vernieuwde kerk van 1667 in renaissancestijl was gebouwd, maar dat de afbraak bewees dat de bouwtrant vóór 1667 gotisch was (46)

Ten slotte zijn er de twee al geciteerde plannen van Philips de Dijn uit het jaar 1643. Een van de beide nochtans is niet gedateerd, maar moet dagtekenen uit de veertiger jaren toen hij alle goederen van de abdij op kaart bracht (47). Het ene beschrijft de Pamelse abdijgoederen, het tweede de abdijgronden op Ninove en Okegem. We krijgen er tweemaal een heerlijk gehavende kerk te zien: de kerktoren is verdwenen, enkele brokken van muren blijven nog over aan de zuidwestkant, het kerkschip is één gapende holte, het dak aan de torenzijde is gedeeltelijk afgebroken en dakbalken steken uit boven deze ruïne.

Was de toren ingestort? Werd de kerk verwoest? De kerkrekeningen uit deze tijd zijn verloren gegaan, zodat we daar niet te rade kunnen gaan om deze toestand te verklaren. En de tijdsomstandigheden zijn niet zo, dat we een verwoesting mogen veronderstellen. Een kerk in opbouw is dit vast en zeker ook niet. Was de kerk zoals we ze op het plan van 1621 hebben gezien, zo oud dat ze gedeeltelijk is ingestort? Heeft ze op het einde van de 16e eeuw zoveel geleden dat alle reparaties slechts pleisters op een houten been waren? Of werd ze eenvoudigweg afgebroken omdat ze in een bouwvallige toestand verkeerde en heeft men omwille van de beroerde tijdsomstandigheden gewacht om aan de opbouw te beginnen? We zijn van oordeel dat deze veronderstelling de aannemelijkste is. Het is immers zo dat de oorlog tussen Spanje en Frankrijk is losgebroken; legerbenden doorkruisen ook onze streken en de belastingen gaan de hoogte in. Het is dus best mogelijk dat de vernieuwing van de kerk al vroeger zou zijn geschied, indien de tijden niet onrustig waren geweest. Nu moeten we wachten tot 1667.

Pastoor H. Cambier bouwt een nieuwe kerk

Pater Hiëronymus Cambier stamde uit een bekende en bemiddelde Geraardsbergse familie. Achtereenvolgens was hij in de abdij lector, supprior en provisor. In 1659 wordt hij tot priester benoemd te Voorde.

In 1665 wordt hij in dezelfde functie naar Pamel overgeplaatst. Elf jaar duurt zijn pastoorschap alhier. Hij overlijdt op 29 december 1676. Zoals de afbeelding van 1643 getuigt, moet hij de kerk in een zeer treurige toestand gevonden hebben. Maar pater Cambier wist van aanpakken! Anderhalf jaar na zijn benoeming schrijft hij in de kerkregisters: op 23 februari 1667 werden de nieuwe fundamenten van het kerkschip gelegd.

(46) Uit de geschriften van E.H. Hendrik van Eyndhoven, onderpastoor alhier in 1877, kapelaan te Ledeberg van 1881-1890, pastoor van 1890-1926, en trouwe abonnee op Eigen Schoon, hebben we volgende pagina's dankbaar geput. Van zijn hand verscheen in Eigen Schoon een artikel over " De Dikken van Pamel"

(47) R.A.G. nr. 60

We vragen ons af, of de voorgevel van de kerk gedurende meer dan 20 jaar heeft gegaapt zoals we het op het plan van 1643 getekend vonden. Het pleit in ieder geval voor de aanpak van pastoor Cambier dat hij heeft weten te volvoeren, wat twee voorgangers niet hebben aangedurfd. En dat in een periode die meer dan bewogen was.

De oorlog is in 't land, en reeds in mei 1667 wordt een houten kist met kerkgewaden naar Brussel gezonden om ze veilig te stellen tegen de plunderzucht van de Fransen. Denkbeeldig was dat het gevaar alleszins niet, want van de gebleven kerkgewaden werden er heel wat door de Fransen meegenomen. In maart 1668 moet pastoor Cambier de relikwieën van St. Laurentius in veiligheid brengen; en in maart en in april 1672 worden opnieuw alle kostbaarheden naar Brussel gevoerd (48).

En niettegenstaande al die miserie die de oorlog tussen Spanje en Frankrijk meebracht, geraakt de nieuwe kerk af. Na het overlijden van pastoor Cambier getuigt zijn opvolger dat men de overledene veel dank verschuldigd is, omdat hij het aandurfde de kerk te vernieuwen 'ex fundamentis' en het klaarspeelde alle schulden af te betalen. Wellicht zal zijn moeder wel een deel van haar persoonlijk bezit geofferd hebben om de bouw te bekostigen. Antonia de Belloy woonde immers bij haar zoon in en is hem slechts een drietal jaren in de dood voorafgegaan. Ook de Coupigny's zullen hun steentje bijgebracht hebben. De verhoudingen tussen hen en de pastoor waren zeer goed, want alle kerkelijke kostbaarheden worden telkens in het huis van de Coupigny's te Brussel geborgen. Nog tijdens het pastoraat van H. Cambier laat deze adellijke familie in de nieuwe Kerk een grafkelder bouwen, waarin de laatste gestorven leden van deze illustere streek werden bijgezet. De pastoor vermeldt de namen naast deze van de nabestaanden die de plechtigheid bijwonen (49).

Uit de periode van de vernieuwing der kerk zijn er spijtig genoeg geen kerkrekeningen voorhanden. Pastoor Cambier spreekt van het leggen van de funderingen van het kerkschip (navis ecclesiae), zijn opvolger over 'directam ex fundamentis'. Het is best mogelijk dat het koor en de sacristie ongewijzigd bleven.

Vooraf van de oostelijke sacristie zal later worden getuigd dat zij zeer oud is.

Ze was oorspronkelijk de kapelanie van St.-Salvator.

(48) Parochieregisters

(49) Parochieregisters

Zo zag de kerk eruit na de verbouwing van 1667.

Hiernaast een tekening van de kerk (naar J. De Deken) uit 1713 (met op de voorgrond het kasteel) onderaan van dezelfde tekenaar een tekening uit 1745

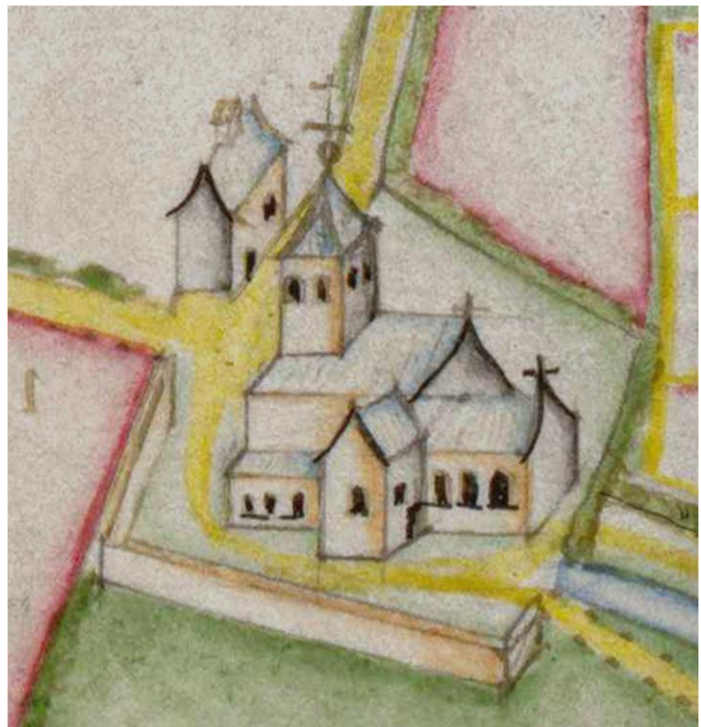
De kerk van 1667 is praktisch onveranderd gebleven tot 1868, zodat we aan de hand van latere inlichtingen haar grootte en haar algemene vorm kunnen bepalen. Ze mat 20 m. bij 16 m., wat voor een gemeente als Pamel nog niet zo bijster groot is. Toch was ze ruimer dan de kerk van 1621. Dit blijkt uit een vergelijking van de oudste afbeelding en deze van J. de Deken (1713) of van Jan Willem Loomans, gezwooren landmeter te Pamel (1836) (50). Ook het bedevaartvaantje ter ere van Sint-Laurentius kanals vergelijkingsmateriaal dienen. Welnu, het is duidelijk te merken aan de lengte van het schip dat de vernieuwde

kerk langer is: er zijn thans vijf vensters in de zijbeuk, terwijl er vroeger slechts drie waren. Het valt ook dadelijk in het oog dat er geen vensterramen zijn in de muren van de middenbeuk boven de zijdaken. De kerk van 1621 had er wel.

Thans raken de daken van midden-schip en zijbeuken haast elkaar.

De structuur van de oude was zeker stijlvoller en slanker. Ze had ook twee zijkapellen.

De kerk van pastoor Cambier heeft er geen. Dit alles maakt haar plomper. Het lijkt wel zo dat de onrustige tijden hun invloed op de afwerking hebben gehad. Heeft men zo vlug mogelijk het werk willen beëindigen omwille van de tijdsomstandigheden en zich tevreden gesteld met vooral de stenen van de afbraak te gebruiken om al te veel kosten te vermijden, zonder veel bekommering om stijlschoonheid? Zo ziet het er naar uit.

(50) Het plan van J. de Deken berust in het Archief van het Aartsbisdom Mechelen, eveneens in het Brussels archief O.C.M.W. de tekening van J.W. Loomans in het Pastoriearchief te Pamel.

Vergroting van de kerk (1868-1869)

Ongeveer tweehonderd jaar blijft de kerk van pastoor H. Cambier quasi ongewijzigd. Omstreeks 1863 lezen we voor de eerste maal in de annalen van de kerkfabriek dat ze werkelijk te klein wordt. De oppervlakte ervan bedraagt 320 m² en er zijn in Pamel op dat ogenblik 2900 inwoners.

Pastoor Van Mollem beklagt er zich over dat deze ruimte slechts plaats biedt voor 900 kerkgangers, terwijl er 's zondags tijdens de hoogmis 1500 tot 1600 mensen naar de kerk komen. Honderden staan op het kerkhof gedurende de H. Mis. Hij spreekt tweemaal van 500 tot 600 gelovigen die in het portaal en op het kerkhof moeten blijven rechtstaan. Vooral wanneer het slecht weer is en allen naar binnen willen, is er een gedrang van belang. Geen wonder dat hij deze toestand uit de wereld wil helpen.

In 1866 heeft de architect Lod. Spaak een plan klaar. Het voorziet een vergroting van 240 m². Deze verruiming wordt voor het grootste deel geschapen door de bouw van een kruisbeuk. Het koor en de twee sacristieën (één ervan is de kapelanie van Sint-Salvator) moeten eerst afgebroken worden om toe te laten de kerk aan de noordoostelijke zijde uit te bouwen, in de richting van de pastorie. Het aanbestedingskohier vermeldt o.a. 260 m² plaveisteen, 800 m² boogplafond en 900 m² schaliedak, wat wel degelijk getuigt voor de omvang van de kerkverruiming. In februari 1868 begint men met de afbraak en op 30 maart wordt de eerste steen ingemetseld.

Sieur Schoonjans van Pollare is de aannemer en meester- steenkapper Raymond Bir-mant van Ninove fungeert als borg. Nog hetzelfde jaar is het gebouw voltooid en kan men een aanvang maken met de verdere verfraaiing van de kerk.

In 1870 stelt de kerkfabriek vast dat er nog heel wat te doen valt om het kerkinterieur te vervolledigen, vooral in het pas gebouwde deel. Er worden eikenhouten muurschotten besteld voor de nieuwe panelen, twee dubbele deuren met half verheven beeldhouwwerk en twee grote biechtstoelen.

Prosper Jacobs, meester-beeldhouwer te Ninove, krijgt de opdrachten. De lambrisering van de oude Kerk is later door de kerkfabriek van Strijtem aangekocht en de dubbele deuren, waarvan één als lijkdeur moest dienst doen en één als toegang tot de doopvont, bestaan thans niet meer.

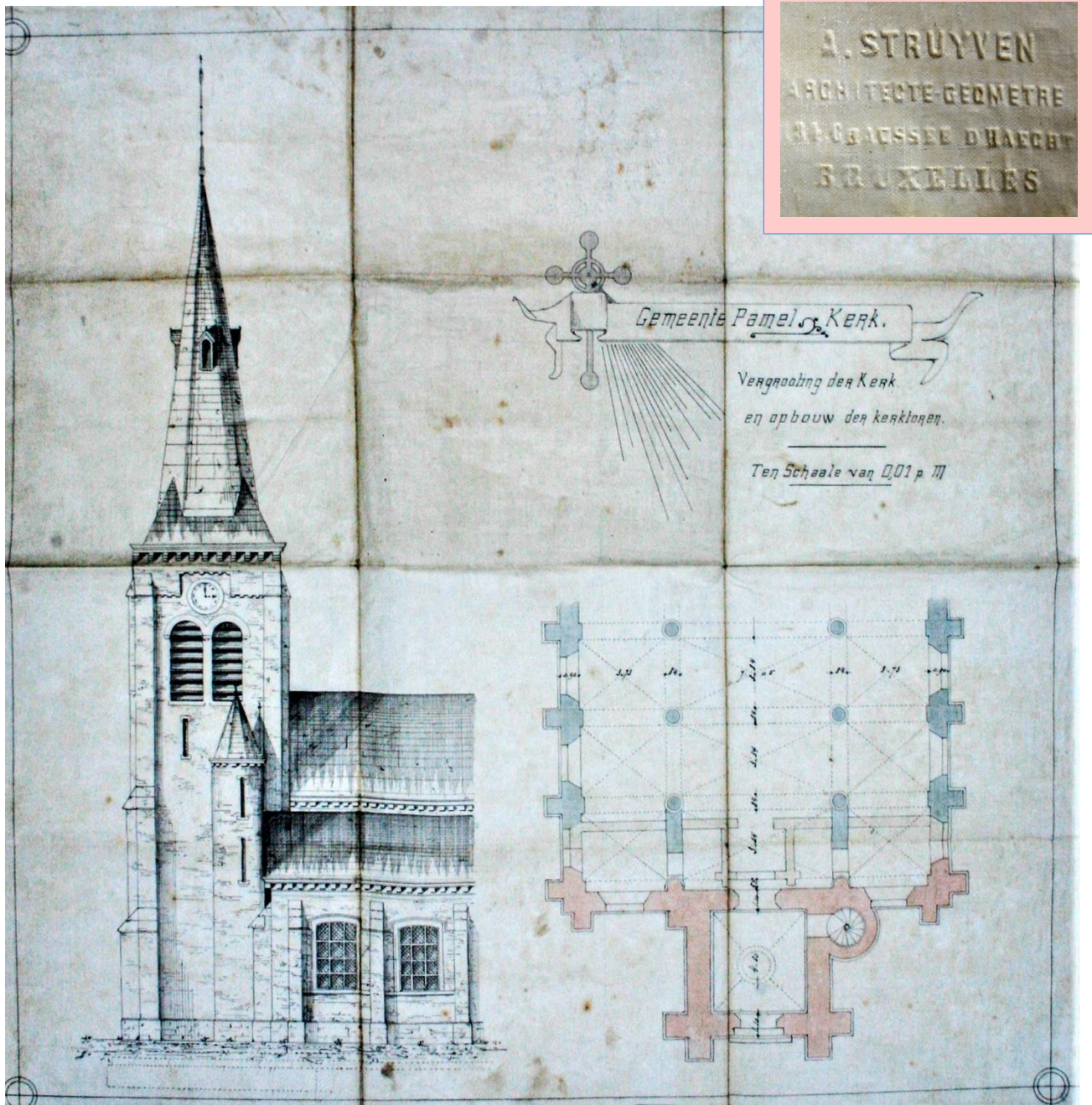
De twee biechtstoelen (foto rechts), die samen met de oude renaissance-predikstoel (foto onder) naar de nieuwe kerk verhuisden, behoren nog tot het mooiste dat er te bezichtigen valt. De ene stelt Christus en de Verloren Zoon voor, de andere de berouwvolle Sint-Pieter, met de boetvaardige Maria-Magdalena en Jezus met de Kananese vrouw.

Daarmee was er geen punt gezet achter de vernieuwing. Pastoor Van Mollem wilde het geheel harmoniseren. De daken der oude zijbeuken moesten worden hersteld en gelijkvormig gemaakt met de nieuwe, wat hoogte, bedekking en afwerking (kraagsteen) betrof. Ook het metselwerk van de toren diende in overeenstemming te worden gebracht met de nieuwe delen, waarin o.a. veel witte steen was verwerkt.

En tenslotte was de toren zelf al te laag voor het lange kerklichaam, zodat het metselwerk en de spil merkkelijk verhoogd moesten worden om de proporties te normaliseren.

Het is deze verbouwing die de verre oorzaak zal worden van het verdwijnen van de kerk aan de Denderoever. De provinciale architect G. Hansotte maakt een plan op, waarvan de uitvoering op 11.000. Fr. wordt geschat. De toren zal één meter worden opgetrokken en de naald zal heel wat hoger worden. Nadat er geruime tijd op staatssubsidies was gewacht, besluit de pastoor met eigen middelen te beginnen. De zijdaken worden vernieuwd in 1878 evenals de toren. Pastoor Van Mollem die zoveel voor zijn kerk had gedaan, zou zijn toren niet lang bewonderen.

Jan De Mont bestudeert al geruime tijd het parochieregister van Pamel. Daar stootte hij op een bepaald ogenblik op het plan voor de restauratie van de toren van de Pamelse kerk. Bovenaan rechts staat, nauwelijks zichtbaar, de afdruk van een stempel. Daar vonden we de naam van architect Alex Struyven. Wij vonden enkel een paar ontwerpen van huizen in eclectische stijl in Brussel. Misschien is het ontwerp gemaakt in samenwerking met de Provinciaal Architect Hansotte, waarvan pastoor Eyndhoven gewag maakt. Over deze bouwmeester weten we iets meer: Gustave Hansotte werd geboren in Parijs (1827). Rond 1855 vestigde hij zich in Brussel waar hij werd aangesteld tot Provinciaal Architect. Het is in die hoedanigheid dat hij werd belast met de aanpassingen aan de kerk in Pamel. Hij stierf in 1886, zeven jaar na het instorten van de Pamelse toren.

Aan de hand van de opgezochte afmetingen en aanwijzingen maakte Jan De Mont een digitale voorstelling van de Pamelse kerk zoals ze er amper een jaar heeft uitgezien.

Het interieur van de oude Pamelse kerk. De foto is genomen rond 1900, net voor de afbraak.

De toren stort neer

Men had in Pamel te hoog van de toren geblazen. De verhoogde toren hield nauwelijks een jaar stand. Hansotte had wel zijn vrees ervoor uitgesproken, dat de oude grondvesten misschien niet stevig genoeg waren om een nog zwaardere stenenmassa te dragen, maar toch had men het erop gewaagd. Reeds toen de werken aan de gang waren, had men vastgesteld dat de fundamenten lichtjes begaven. Kleine barsten in de vloer tussen portaal en kerk, evenals iets breder wordende scheuren in de muren van het hoogzaal, waren er de zichtbare bewijzen van. Hansotte die geraadpleegd werd, had zware bindankers laten aanbrengen. Dit scheen voorlopig te helpen. Uitstel was echter geen afstel.

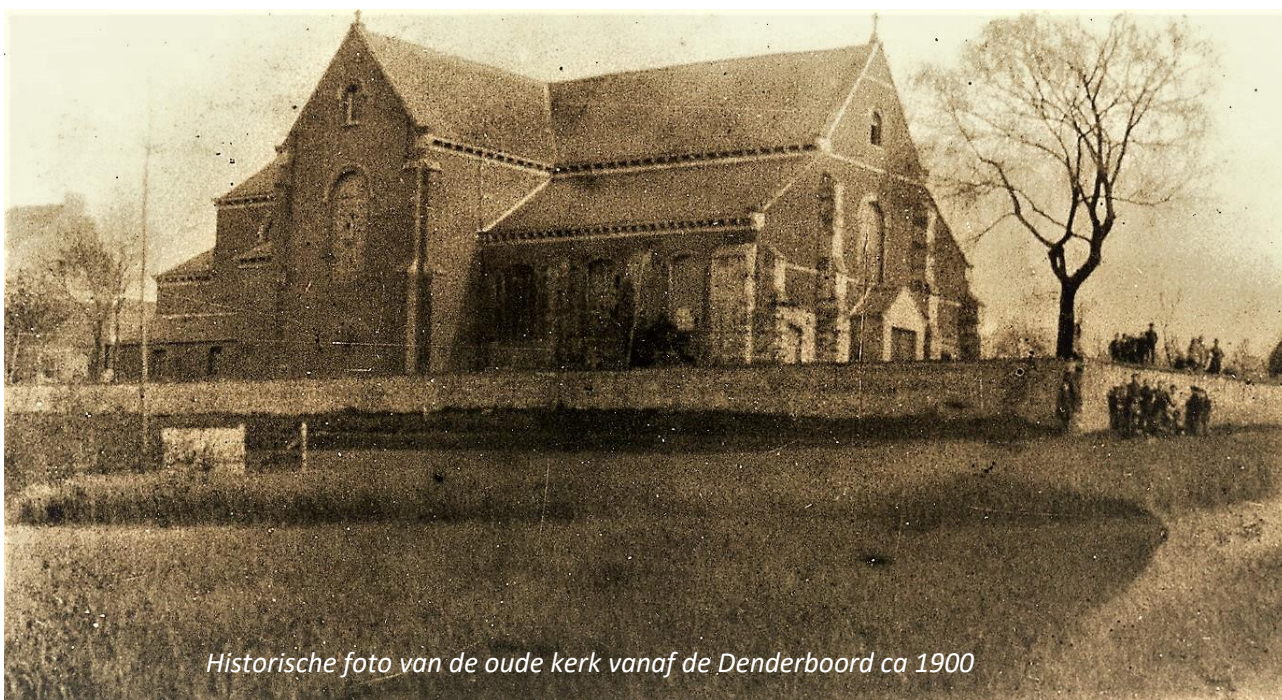
In de eerste dagen van maart 1879, vooral gedurende de hoogmis op 9 maart, hadden de zangers het duidelijk horen kraken in de gewelven van het hoogzaal. Na het lof werd de onderpastoor E.H. Hendrik Van Eyndhoven door de koster ervan op de hoogte gebracht, dat er stof en pleisterwerk langs de muren van het hoogzaal was neergevallen en dat de barsten merkelijk waren verbreed. Samen gingen ze zich nog eens van de toestand vergewissen. De toren had zich werkelijk een paar centimeter van het kerkgewelf weggescheurd. Zij sloten aanstonds de kerk en waarschuwden de mensen en kinderen in de buurt; maar ze konden het niet over hun hart krijgen het slechte nieuws te vertellen aan hun oude ziekelijke pastoor E.H. Adr.Joz. van Mollem.

Enkele minuten vóór zeven vraagt de koster nog of hij het Angelus moet kleppen. Het antwoord luidt ontkennend. Toch klimmen onderpastoor en koster nog eens de trap op om te zien of de toestand al dan niet verergert. Ze vluchtten snel terug, want een paar vensters in de voorgevel springen reeds stuk. Klokslag zeven uur stort de toren met een oorverdovend lawaai neer op het kerkhof.

De steunmuren weken op de hoogte van het hoogzaal en de logge torenmassa plofte in zijn geheel naar beneden. Een deel van het kerkdak werd meegesleurd, het hoogzaal en het orgel hadden veel schade geleden; het eikenhouten portaal dat met snijwerk en beelden was versierd, was totaal versplinterd. De torenspil lag op het kerkhof in een wolk van stof. Een uur ver in de omtrek had men het gedonder van de ineensstorting gehoord. Geen wonder dat nog die avond, maar vooral de volgende dagen, de volkstoeloop groot was. Een paar dagen later wijdde kapelaan Emmanuël Sannen, in de eenzaamheid van zijn studeerkamer, een Latijns jaarschrift aan de val van de Pamelse kerktoren: "Heu, heu, subito cadit turris Pamelensis reconstructa!" (Helaas, helaas, plots valt de hernieuwde Pamelse toren).

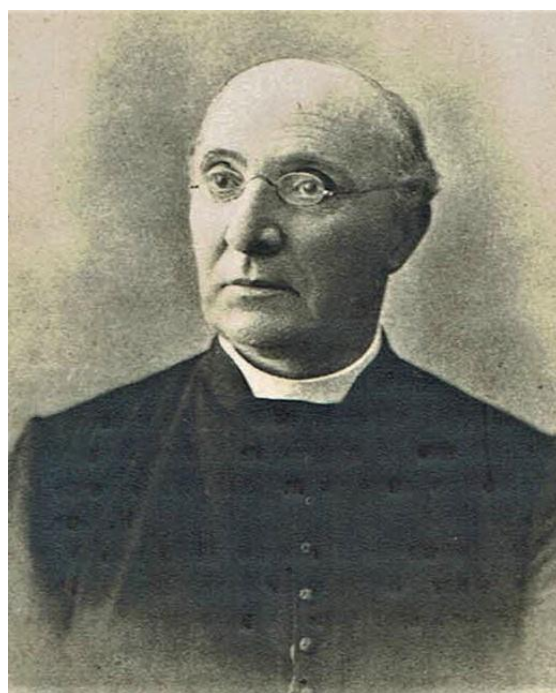
Toen men de puinen wegruimde, ontdekten men de drie klokken, die ongebarsten en ongeschonden op hun klokkenstoel hingen. De twee grootste werden onder een afdak geplaatst; de kleinste werd in het hofje vóór het kosterhuis opgehangen en deed er dienst tot 1904. Toen verhuisde ze, samen met de twee andere, naar de nieuwe kerk. Het opmerkelijke feit dat de klok aldus een tijdlang een honderdtal meters van de kerk verwijderd heeft gestaan, was de oorzaak van de spotlust van de inwoners der naburige gemeenten. Ze beweerden immers dat de koster van Pamel van uit zijn 'achtervloer' kon luiden.

De eerste gevoelsreactie van geestelijke en wereldlijke overheden was geweest: Hansotte als verantwoordelijk architect gerechtelijk te vervolgen. Maar omdat hij vóór de aanvang van de verbouwing de vrees had uitgesproken dat de grondvesten het wellicht niet zouden kunnen dragen, liet men dit potje gedekt. Hansotte maakte zelfs een plan om met een muur het grote gat in de voorgevel af te sluiten, wat later ook gedaan werd. Voorlopig gebeurde dit door middel van een houten beschot. De witte steen die nog bruikbaar wordt bevonden en het houtwerk van het torengedebinte worden op het kerkhof opgestapeld; het steengruis wordt gebezigd om in de omgeving van de kerk de wegen te verbeteren.

Historische foto van de oude kerk vanaf de Denderboord ca 1900

Pastoor A.J. van Mollem overleeft de ramp niet lang. In 1881 sterft hij in de ouderdom van 85 jaar. Hij wordt opgevolgd door E.H. Jac. Jonckers, die in 1890 pastoor-deken te Bierbeek wordt. Kapelaan Hendrik van Eyndhoven neemt dan de functie over. Hij zal het zijn die, na veel moeilijkheden van alle aard, de nieuwe Kerk zal laten bouwen op een plaats die ongeveer een kwartier van het oude centrum verwijderd ligt.

Pastoor Hendrik Van Eyndhoven, een zielenherder die heel sterk zijn stempel drukte op de Pamelse volksgemeenschap.

De parochiekerk verhuist

Tussen de val van de toren en de bouw van een nieuwe kerk op de Kleine Varent, liggen nog een twintigtal jaren van zoeken en tasten, besluiteloosheid en strubbelingen van dorpspolitieke aard, terwijl ook persoonlijke belangen van sommigen een woordje meespreken. Dit was ten andere heel menselijk, want de traditie heeft ook haar rechten.

De kerk zelf had bij het neerstorten van de toren meer geleden dan men oorspronkelijk had gedacht. Niet alleen waren hoogzaal en portaal vernield en er was een gedeelte van het dak weggerukt, maar heel de kerk leek ontwricht. In de volgende jaren merkte men nog scherper de gevolgen van de toren-katastroof: er vertonen zich scheuren in het jongst gebouwde deel der kerk en in de gewelven; de gevel van de kruisbeuk was aan de noordzijde reeds 16 cm afgeweken, zodat het nodig bleek hem van ankers te voorzien; de scheuren en barsten schijnen op vele plaatsen te verbreden, zodat de architect Alf. Struyven de raad geeft om ze met papier de overplakken, teneinde beter te kunnen vaststellen hoe de verzakkingen voortgaan. Daarenboven waren de muren van de oude Kerk (schip, middenbeuk en zijbeuken, gebouwd rond 1667), ver versleten. Wilde men de kerk ter plaatse behouden en vernieuwen, dan moest men deze delen afbreken, wat erop neerkwam dat ook de gewelven in de herbouw betrokken dienden te worden. Men stond voor nieuwe en grote uitgaven en de kas was leeg.

En toch was het een feit: de algemene toestand van de kerk was betreurenswaardig. En dat ook de kerkgangers niet altijd met een gerust gemoed binnentraden, wordt geïllustreerd door een incident dat op Pinksteren 1879 voorviel. Tijdens de mis rinkelde een ruit stuk in het benedendeel van de kerk. Toen de helft van de aanwezigen zich naar buiten geworsteld had, begreep men dat het een vals alarm was geweest. Velen waren lichtgewond en hadden blauwe schenen opgelopen; er waren ook heel wat gescheurde kleren. Hoeden, klakken, paternosters en kerkboeken lagen in de kerk verspreid. Enkele weken nadien was er opnieuw beroering, maar ze was heel wat vlugger over.

Een nieuwe kerk op een andere plaats

Wordt er gedurende de eerstvolgende jaren weinig aan het herstel van de kerk gedaan, er wordt des te meer over gesproken. Sommigen zijn de mening toegedaan dat de parochiekerk niet op de uiterste grens van de gemeente moet staan, maar in het midden ervan. Deze zienswijze wint veld in de verst afgelegen gehuchten. Ook in 1868, toen de kerk uitgebouwd werd, was die vrome wens naar voren gebracht. Anderen spreken van de parochiekerk op de hoogte van Ledeberg, een kerk of kapel in Poelk en een opgekalfate kerk in Pamel. De bewoners van het oude centrum kennen slechts hun kerk, op de eeuwenoude plaats. Pastoor Van Eyndhoven staat tussen meer dan twee vuren.

Wanneer kardinaal Goossens in 1896 komt vormen, wenst hij volledig te worden ingelicht. Het kadastraal plan wordt hem voorgelegd en de drie voorstellen komen op het tapijt. De kardinaal spreekt zich uit voor een nieuwe kerk in het midden van de gemeente. Van dit ogenblik af komt er meer schot in de zaak, al ontbreken de geldmiddelen en al is de gemeente niet bij kas om een grote toelage goed te keuren. Het blijkt ook geen kleine moeilijkheid te zijn in de gemeenteraad een meerderheid te verkrijgen die zich uitspreekt voor de verplaatsing. De leden van de raad vrezden immers een reactie van een deel van de kiezers!

Op 3 april 1898 beslist de kerkfabriek een nieuwe Kerk en pastorie te bouwen, alhoewel de bouwplaats nog niet gekend is. Op 3 augustus spreekt de gemeenteraad zich eveneens uit voor de verplaatsing (6 tegen 5), dit dankzij de grote toeloop van de Poelkenaren die vóór het gemeentehuis kwamen manifesteren onder het motto: "wij willen de kerk in het midden".

Het duurde nog twee jaar vooraleer de aankoop van de grond een feit is. Ten slotte geraakt men tot een akkoord met de familie Van Tricht, die een grote partij liggen heeft vóór het nieuw gebouwde gemeentehuis. Opmerkenswaard is het dat deze eigendom vroeger abdijgrond was. Op donderdag 29 september 1904 wordt de nieuwe Kerk plechtig ingezegend.

De eerste zondag van oktober deed ze de eerste maal dienst als parochiekerk. Maar nog jaren zullen sommige bewoners van het oude centrum naar Okegem gaan mishoren, ten teken van protest.

De oude Kerk met pastorie en hof werden verkocht aan de Zusters van Sint-Vincentius a Paulo te Sint.Niklaas. Hun oorspronkelijk plan was de kerk tot ouderlingengesticht om te bouwen; maar vermits de kosten van zo'n verbouwing te hoog oplopen, beslisten ze een nieuw complex op te richten in de onmiddellijke nabijheid van de nieuwe Kerk. Wat ook gebeurde. Ondertussen hadden er in de oude pastorie reeds enkele zusters hun intrek genomen en waren er ook een paar kostgangers geweest.

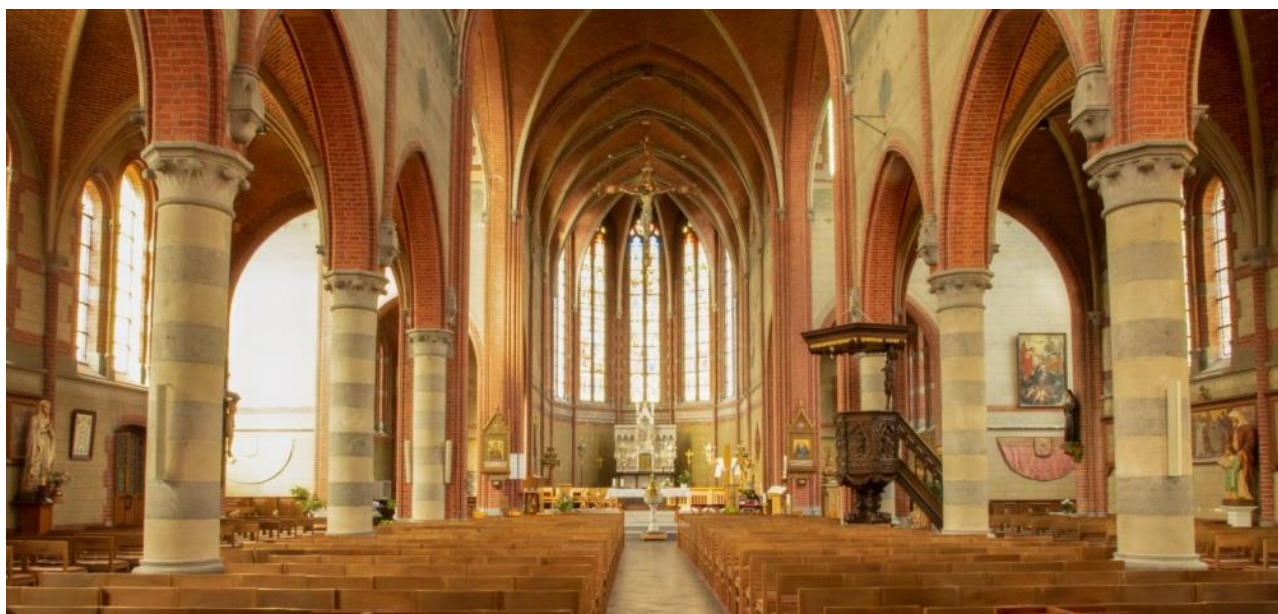
Aldus was de verschuiving van de dorpskern werkelijkheid geworden. Eeuwenlang was zowel het gemeentelijk als het parochiaal centrum aan de oever van de Dender gelegen. Sinds het begin van deze eeuw ontwikkelde zich in Pamel een totaal nieuwe gemeentekern op de Kleine en de Grote Varent, waar voordien haast geen huizen stonden.

En toch heeft de verplaatsing van de kerk haar eerste doel tenslotte gemist: de parochiale eenheid te bewaren. De aangroei van de bevolking en de gewijzigde bisschoppelijke politiek van meer verantwoorde spreiding van de kerken hebben het laatste woord gesproken. De eeuwenoude grenzen van de Pamelse parochie werden in de loop van de laatste jaren sterk verengd. Met de oprichting van een kerk te Kattem (1947) werden de grenzen een eerste maal licht gewijzigd. Maar door het zo goed als zelfstandig worden van parochie Ledeberg (1958) viel een derde van de parochiale omschrijving weg.

De oude Kerk werd afgebroken, kort na de oprichting van de nieuwe, zodat het kerkhof heel wat ruimer werd. Deze historische akker waar de eerste kerk verrees, waar zo menige oorkonde van de abdij werd bezegeld, waar zovele heren van Pamel en Ledeberg begraven liggen, blijft nog steeds een bindpunt. Alle Pamelaars, uit welke parochie zo ook stammen, komen er broederlijk naast elkaar rusten (51). Dat de priester die hier het eerste kruis op Pamelse bodem plantte, hen geleide! (52).

GERARD VAN HERREWEGHEN, 1963

(51) Nota van de redactie: intussen wordt op het oude kerkhof ook al decennialang niemand meer begraven, na de aanleg van de nieuwe gemeentelijke begraaf plaats aan de Lostraat.

(52)De verbetering van de drukproef stelde ons nog in de mogelijkheid een paar recente vondsten toe te voegen aan de bespreking van de kerk op het eind van de zestiende eeuw. In 1572 getuigt de deken dat het kerkgebouw belangrijke herstellingswerken van node heeft en dat er in het hoogkoor geen mis kan worden gecelebreerd. Het aantal paashouders bedroeg toen 350. Er waren vijf geconsacreerde altaren: van Sint-Salvator, van Onze-Lieve-Vrouw, van Sint-Antonius en Sint-Barbara (R.A.B. Kerkelijk Archief, nr. 2323, fol.25v).

In 1576 bevestigt de deken opnieuw dat het hoogkoor verwaarloosd staat en dat er sinds ettelijke jaren geen mis wordt gelezen. In 1593 vermeldt hij dat het schip ongeschonden is, maar dat het hoogkoor uitgebrand is evenals de pastorie, die in 1572 nog als goed onderhouden aangekend staat. Er is één klok. Het aantal paashouders is tot 240 geslonken. Thans wordt opnieuw Sint-Gaugericus als patroon aangegeven, evenals in 1595 en 1596.

(R.A.G. Archief van het Bisdom, M.). Dit alles bewijst dat kerk en pastorie het hard te verduren kregen, vooral de in periode van de " Ninoofse honger ".

Al is het teruglopen van de paashouders tussen 1572 en 1593 zeer belangrijk, van 350 valt het aantal op 240, toch is de verhouding in sommige aanpalende gemeenten nog belangwekkender: in Ninove valt het cijfer van 1.200 op 400 en in Meerbeke van 500 op 140! (ibidem). Het moeten ramzalige tijden zijn geweest.

De ploeg metselaars en schrijnwerkers van de firma Verstraete uit Rumbeke, vóór de werf van de nieuwe Pamelse kerk (1903).

Enkele verklarende woorden

Usurpatie: onrechtmatig in bezit nemen.

Novale: tienden van nieuw ontgonnen gronden.

Pattacons: (oude muntsoort in de Lage Landen).

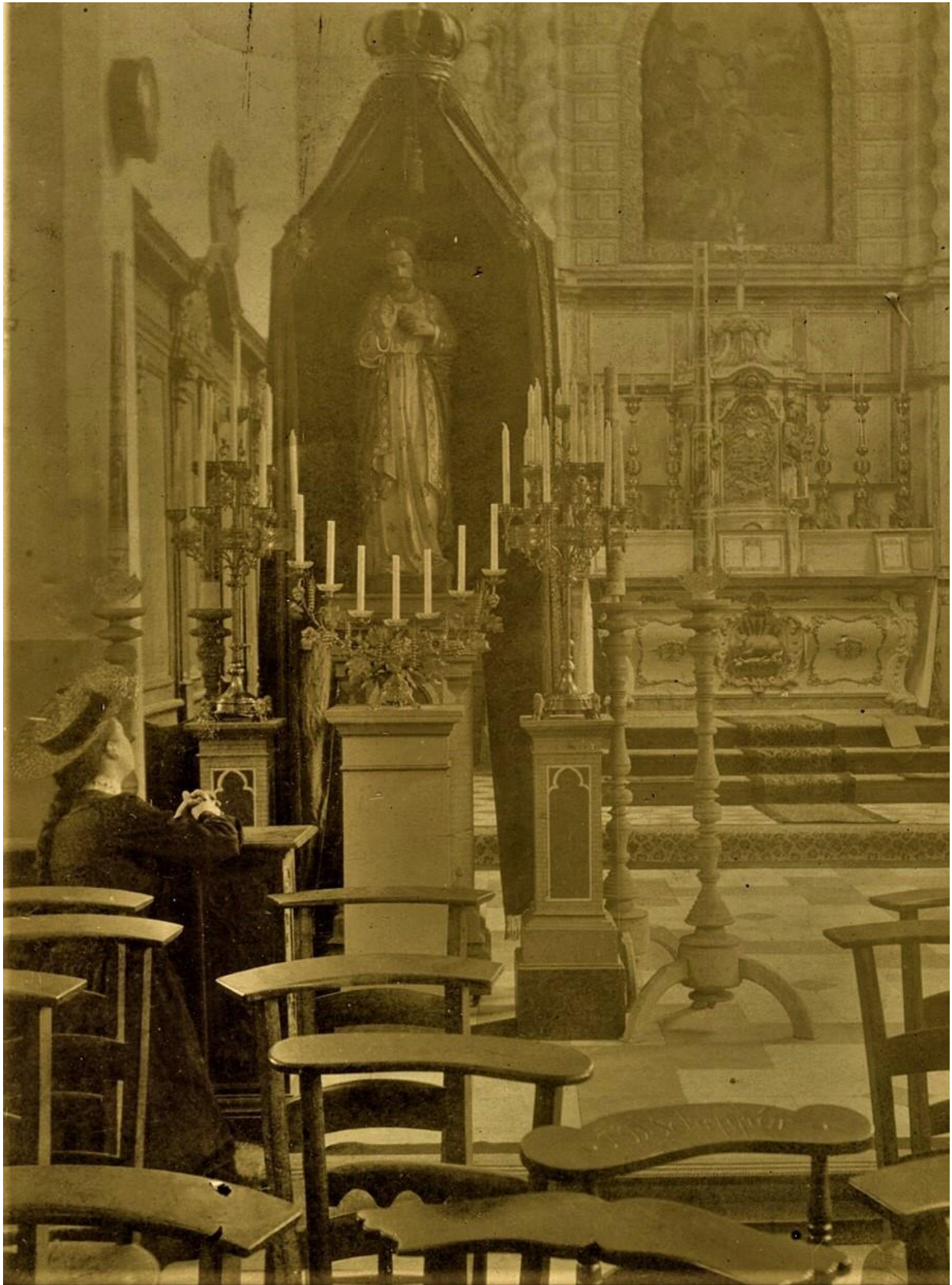
Een mud (ook mudde) is een oude inhoudsmaat.

Bijvoorbeeld: een mud aardappelen weegt +/- 70 kg.

Ibidem (op dezelfde plek, in hetzelfde boek).

Een extranummer van Rausa, lente 2021

Opmaak: Walter Evenepoel

Een van de allerlaatste foto's, genomen in de oude kerk aan de Dender. Een vrome dame doet nog een gebedje voor het beeld van het Heilig Hart. De foto moet genomen zijn rond 1902. Het is een prent uit een reeks van tien, ons vriendelijk ter beschikking gesteld door mevrouw C. Verwilghen-Lindemans.

De oude kerk van Pamel

Gerard Van Herreweghen

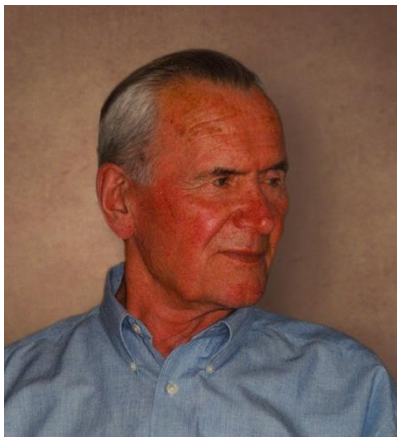

In 1879 stortte de toren in van de pas gerestaurerde Pamelse kerk. Ze zou nooit meer worden heropgebouwd. Het dorpscentrum werd verlegd en het werd stil aan de Dender.

De gerenommeerde heemkundige Gerard Van Herreweghen haalde in 1963 het verdwenen monument uit de vergetelheid, door een studie te publiceren in het tijdschrift van Het Koninklijk Historisch Genootschap van Vlaams-Brabant en Brussel.

Deze bundel is dus een overdruk van dat artikel uit *Eigen Schoon* en *De Brabander*. Jan De Mont van Erfgoed Rausa nam het initiatief om deze publicatie van een nieuwe opmaak te voorzien, verrijkt met eigen foto's, kaarten en beeldmateriaal uit het archief van Erfgoed Rausa. Sommige van deze prenten werden nooit eerder gepubliceerd. De tekst en de spelling werden volledig behouden.

Deze overdruk is ook een eerbetoon aan de auteur, Gerard Van Herreweghen (1914-2009). Na meer dan zestig jaar blijven zijn teksten een waardevolle bron van historische wetenswaardigheden die op een meesterlijke, quasi literaire manier zijn verwoord.